

Marija Znika

OSOBIINA I SVOJSTVO

1. Riječi *osobine* i *svojstvo* pripadaju općem rječniku hrvatskoga književnog jezika. Tumače se u Rječniku AR¹ jedna drugom: *osobina* je 'svojstvo, znak, obilježje kojim se tko ili što razlikuje od drugoga', i to je njezino drugotno značenje². Prvotno značenje riječi *svojstvo* u istom se rječniku opisuje kao '*osobina*'.

Iz upravo citiranoga opisa značenja izlazi da su te dvije riječi u općoj upotrebi istoznačnice, sinonimi. Iz toga bi se dalo zaključiti da su one opsegom značenja podudarne, a hijerarhijski gledano, značenja bi im, po opisu, bila istoga ranga. Izlazi da se za njih može reći da su međusobno zamjenjive. A da li je to doista tako? Kakav je njihov status u terminološkim podsustavima hrvatskoga književnog jezika? Na to ćemo pitanje pokušati odgovoriti kasnije.

Obje su riječi, u značenjima koja nas ovdje zanimaju i koja se uzimaju kao sinonimna, potvrđene još u prošlom stoljeću, a *svojstvo* i prije toga.

Osobina je potvrđena, po AR₃ u Šulekovu Rječniku znanstvenoga nazivlja³. (Uz nju je i naznaka *phil.*, čime Šulek⁴ upućuje na područje upotrebe: filozofija, osobito psihologija i logika.) U njemačkom su joj jeziku ekvivalenti: *Eigenheit*, *Eigenthümlichkeit*, *Charakter*.

Svojstvo je potvrđeno nešto ranije, u Stulićevu Rječosložju⁵ (proprie i u srpskih pisaca D. Obradovića, P. Bolića, zatim u Šulekovu Rječniku znanstvenoga nazivlja s. v. *svojstvo*, u kojemu su joj njemački ekvivalenti: *Eigenheit*, *Eigenschaft*, uz uputu na područje upotrebe u gramatici i filozofiji. Šulek dalje navodi i *stanovna* ili *sućna* svojstva (constitutive *Eigenschaften*), *sljedbena*, *izvodna svojstva* (*Beschaffenheit*, *Eigenschaft*). On još na kraju te natuknice upućuje na njem. *Qualität*, *Habitus*. Kriterij starosti potvrda ne može nam dakle biti od pomoći u razgraničavanju područja upotrebe riječi *osobina* i *svojstvo*.

1 AR – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1880–1882. do 1975.

2 Njezino je prvobitno značenje, po AR, 'osobita, odjelita čija imovina', odnosi se dakle na imovinu koje *osobe*.

3 Bogoslav Šulek, Rječnik znanstvenoga nazivlja, Zagreb 1875.

4 U tumačenju kratica.

5 Joakim Stulli, Rječosložje, Dubrovnik 1851.

3. Povijesno gledano, obje su riječi stare slavenske riječi. Tvorbena im je motivacija različita. *Osobina* je tvorbena motivirana riječju *osoba*, a riječ *osoba*, po Skoku⁶, izvedena je od prefiksa *o-* i praslavenskog korijena *sob-*⁷. *Osoba* Skoku znači 'persona'. *Svojstvo* je, po Skoku, motivirano posvojnim reflektivnim pridjevom *svoj*⁸. Izvedenica *svojstvo*, po Skoku, znači 'osobina, proprietas'.

4. Tvorbena nam se motivacija nudi kao moguća podloga za upotrebnu diferencijaciju tih dviju riječi koje se razlikuju i po relevantnim sintaktičkim oznakama⁹:

<i>osobina</i>	<i>svojstvo</i>
(+ opće)	(+ opće)
(+ brojivo)	(+ brojivo)
(+ živo)	(± živo)
(+ ljudsko)	(± ljudsko)
(+ apstraktno)	(+ apstraktno).

Ako se *osobina* i *svojstvo* na osnovi tvorbene motivacije razlikuju u sintaktičkim oznakama (živo) i (ljudsko), onda to treba prihvatiti kao osnovu za njihovu diferenciranu upotrebu, jer se, vidjeli smo, uzimalo da su one značenjski sinonimne, istoznačno upotrebljive. Prihvatamo li pretpostavku da su one apsolutno sinonimne, onda iz toga izlazi da je jedna od njih suvišak u jeziku. Držimo li da su obje riječi u jeziku potrebne, onda treba pronaći način da se ograniči područje upotrebe svake od njih. Mogućnost za to nudi nam prihvaćanje dopunske razdiobe tih riječi što je omogućuju njihove sintaktičke oznake. *osobina* (budući motivirana riječju *osoba*, kontekstno je osjetljiva) trebala bi dolaziti u kontekstima u kojima se govori o *osobama*. *svojstvo* (prvotno kontekstno neutralno) valjalo bi senzibilizirati na kontekste u kojima dolaze riječi sa sintaktičkim oznakama (–živo), (–ljudsko). Kako se *svojstvo* tvorbena motivacijski može odnositi i na živo i na neživo, i na ljudsko, i na ne–ljudsko, a *osobina* se po istom kri-

6 Petar Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1971–1974.

7 Korijen *sob-* potječe iz indoevropskoga korijena *se-bho-s* u značenju 'eigene Art habend, eigen'. U Vasmerovu djelu *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953, s. v. *osoba* nalazimo da je ta riječ izvedena od prslav. *o—sobe* ili *o—sebe*, što znači 'za sebe'. Miklošič *osobu* izvodi od adverbna *osobe* 'seorsim'. (Franz Miklosich, *Lexikon palaeoslovenico—graeco—latinum*, Windobonae 1862–65).

8 *Svoj* se odnosi i na ljudsko i na ne–ljudsko. Indoevropski mu je korijen, po Skoku, *sueio: suoio*. Po Vasmeru prslav. *svojь* srodan je sa staropruskim *swais*, *swaia* u značenju 'sein, eigen'. Slično i Miklošič.

9 Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, the M. I. T. Press, Cambridge 1965, III. izdanje 1970, str. 82.

Ako se za riječ *osobina* i prihvati mogućnost sintaktičke oznake (±živo) i (±ljudsko), tvorbena motivacija potire moguću realizaciju (–živo) i (–ljudsko). Time se automatski dokida sinonimni status tih dviju riječi, a novonastala razlika nameće i drugačiju upotrebnu razdiobu riječi *osobina* i *svojstvo*.

teriju može odnositi na živo i ljudsko, polje upotrebe riječi *osobina* nužno mora biti znatno uže. Iz toga izlazi da te dvije riječi nisu apsolutni sinonimi. Opsegom značenja one stoje u odnosu inkluzije: ¹⁰ *osobina* je uključena u *svojstvu*. Stoga *osobina* i *svojstvo* mogu biti samo nepotpuni sinonimi.

5. U prijašnjoj se praksi, zbog usviještenosti tvorbene motivacije, upotreba tih dviju riječi kontekstno razlikovala, pa se govorilo o *osobinama čovjeka* i *svojstvima čelika*, npr. Takvo razlikovanje potvrđuju i primjeri. Ovdje navodim jedan:

“Pridjeve možemo podijeliti na tri temeljne skupine:

1. na pridjeve kojima se izražava *svojstvo* (kvalitativni pridjevi)...”¹¹.

Onda je u skorašnjoj praksi, iz neznanja ili iz nemara, postala u jezičnom osjećaju nevažna i neznatna ta sitna razlika, utemeljena na jezičnim zakonitostima, pa se obje riječi danas upotrebljavaju kao da su u općem i u posebnim rječnicima potpuno kontekstualno zamjenjive. Tako se npr. govori o *osobinama materijala*, *osobinama kristala*, *svojstvima čovjeka* i sl.

Nastavi li se praksa nerazlikovanja tih dviju riječi i dalje, doći će do gubitka jedne od njih, i to one koja je manje frekventna, bez obzira na to je li ona jezično utemeljenija ili nije. Valja nam dakle ponovo početi voditi računa o mogućim različitostima područja upotrebe tih dviju riječi, što je jedan od načina pomoću kojih se u jeziku liječi jedno od u njemu mogućih “patoloških stanja”¹².

6. Uz *osobinu* i *svojstvo* upotrebljava se još nekoliko riječi kao njihovih približnih sinonima. To su: *karakteristika*, *oznaka*, *znak*¹³, *obilježje*, *crt*a, *odlika*, *biljeg*¹⁴... One su različita značenja i različita opsega značenja. Hijerarhijski gledano, sve su nižega ranga od riječi *osobina* i *svojstvo*, izuzevši riječ *karakteristika* koja je, po svojem osnovnom značenju hijerarhijski najviša (a tuđica je, pa nam njezina tvorbena motivacija ne mora biti posve prezentna). Evo pojedinačno njihovih značenja.

10 Inkluzija = uključivanje.

11 Rosandić-Silić, Osnove morfologije hrvatskoga književnog jezika, ŠK, Zagreb 1979, str. 96, a to je pokazala i anketa koju sam provela u Zavodu za jezik. Većina sudionika ankete razlikuje te dvije riječi po opsegu značenja i motivaciji, te na osnovi toga, po području upotrebe. Za jednog od sudionika ankete *svojstvo* i *osobina* potpuno su zamjenjivi, pa je *osobina* u svim kontekstima istisnula *svojstvo* iz upotrebe.

12 Jedno od mogućih patoloških stanja u jeziku nastaje upotrebom sinonima u istim kontekstima, s istom emotivnom vrijednošću. To se stanje rješava ili gubitkom jednoga od sinonima ili prida vanjem kojemu od sinonima emotivne vrijednosti koju drugi nema, ili dopunskom razdiobom područja upotrebe: u jednim se kontekstima upotrebljava jedan sinonim, a u drugima dolazi drugi.

13 Riječ *znak* neprikladan je zbog konotacije s etiketom.

14 Za našu temu relevantna značenja navodim prema: AR, Rečniku SANU, Beograd 1959–1989. (a–nedotruo), Rečniku MS, Novi Sad 1967–1976. i Rječniku MH, Zagreb 1967 (A–K).

Karakteristika je 'izrazito svojstvo nekog bića, predmeta, neke zajednice, pojave i sl., glavno obilježje, bitna odlika'.

Oznaka je 'znak, obilježje po kojemu se netko ili nešto raspoznaje; odlika; karakteristika'.

Znak je 'oznaka, obilježje, odlika, osobina, crta, karakteristika'.

Obilježje je 'bitna odlika, karakteristika'.

Crta je 'ono što je izrazito obilježje, osobina, posebnost'.

Odlika je 'ono čime se netko ili nešto izdvaja, ističe, pozitivna osobina'.

Biljeg je 'znak po kojemu se netko ili nešto raspoznaje; odlika; karakteristika'.

Usporedimo li te sinonime s *osobinom* i *svojstvom*, vidimo da hijerarhijski nižu razinu čine stilski neobilježeni *oznaka*, *znak* i *biljeg*¹⁵ te stilski donekle obilježeni *obilježje* i *odlika*. Zbog različita opsega značenja sinonimi se više razine¹⁶ ne mogu zamijeniti onima s niže razine, dok bi obratan postupak u načelu bio moguć.

S obzirom na širinu značenja mogu se *osobina* i *svojstvo* te njihovi nepotpuni sinonimi hijerarhizirati ovako:

I. najviša razina	karakteristika (značajka) ¹⁷
II. razina	osobina, svojstvo
III. razina	obilježje, znak, biljeg
IV. razina	obilježje
V. najniža razina	odlika

7. Sinonimi (i nepotpuni) u općem rječniku, čini se, dobro funkcioniraju. Međutim, prava se zamjenjivost sinonima, odnosno: pravo se razgraničenje njihove upotrebe, pokazuje u kontekstima u kojima mogu dolaziti do izražaja i posebna ograničenja. Teoretski lako zamjenjivim sinonimima u općem rječniku postavljaju se u stručnim kontekstima ograničenja koja im smanjuju zamjenjivost. Tako nastaju razlike koje su, čini se, djelomice izmakle leksikografskoj notaciji, više u općem, a manje u terminološkom rječniku. Pokazat ćemo to kasnije i na primjerima. Promotrimo li status u t. 4. navedenih nepotpunih sinonima u posebnim stručnim rječnicima, nameće se nekoliko pitanja: 1. Mogu li se nepotpuni sinonimi upotrebljavati bez ikakvih ograničenja i bez obzira na njihov sinonimski rang ili se o tomu dvomu mora povesti računa?

2. Ako su neka ograničenja nužno prisutna, koje su vrste i koja su?

15 Ta je riječ neprikladna u svom značenju zbog konotacije sa svojim užim značenjem: 'taksena marka'.

16 Značenjski neodređene riječi (ovdje *svojstvo*, *osobina*); značenjski podređene riječi (ovdje *oznaka*, *znak*, *obilježje*, *crta*).

17 U stilski neobilježenoj upotrebi nije nužna riječ *značajka*. O toj riječi usporedi i moj tekst: O značenju i obavjesnosti riječi *značajka*, Rasprave Zavoda za jezik IFF, knj. 15, Zagreb 1989, str. 275-288.

Evo nekoliko primjera koji pobuđuju takva i slična pitanja. Može se, npr., govoriti o *karakterističnom presjeku stroja*, ali ne i o *značajnom presjeku stroja* iako se *karakteristika*¹⁸ u općem rječniku, a i u stručnom rječniku, rado zamjenjuje s rječju *značajka*. Teško se može govoriti o *osobinama nekoga stroja*, prihvatljivije je, čini mi se, govoriti o *karakteristici (-kama) nekoga stroja ili uređaja*. Pri tomu se ne misli na sve karakteristike, već se pod tim razumijevaju za taj stroj *bitne tehničke karakteristike, bitna tehnička svojstva* koja su u odnosu na druge strojeve distinktivna, samo tom stroju ili uređaju svojstvena. Po tomu bi tim bitnim karakteristikama, bitnim svojstvima stroja odgovarao sinonim nižega ranga s obaveznim atributom:

bitna obilježja nekoga stroja.

Obilježje je ono što obilježuje *svojstva* nekog uređaja ili stroja. I tu je pomak prema višem pojmu u sinonimskoj hijerarhiji moguć uz prisutnost semantički obaveznog atributa. Primjer: *osnovno obilježje ovoga stroja*. Tu je atribut semantički pretežniji od imenice i stoga je semantički obavezan.

Ako je riječ o pozitivno vrednovanim *karakteristikama* stroja ili uređaja, upravo za to namijenjena je riječ *odlika*¹⁹, dakle: *odlike ovoga stroja* (za razliku od drugih riječi koje u svojem značenju, na osnovi svoje pozitivnosti, ne nose sem 'izdvojenost od ostaloga na osnovi više kvalitete'). Informacija se dakle reducira na ono najbitnije, najnezalijosnije: ne nabraja se sve što taj stroj ima ili može činiti, već se navodi samo ono bitno, karakteristično, distinktivno, što doista čini odlike, ono po čemu se nešto odlikuje (pozitivnošću razlikuje) od drugoga. Nalazimo i podatke o *tehničkim karakteristikama (značajkama) automobila*.

Sekundarno, suženije značenje riječi *biljeg* jest 'taksena marka', a sekundarno, suženije značenje riječi *oznaka* i riječi *znak* može biti 'etiketa'. Zbog mogućnosti konotacije tih značenja koje označuju konkretne predmete, nisu riječi *oznaka*, *znak*, *biljeg* u nekim stručnim tekstovima prikladne kao sinonimne zamjene za riječi *karakteristika (značajka)*, *osobina*, *svojstvo* koje označuju što-god apstraktno.

8. Kad je riječ o materijalima, čini mi se da se tu lako može govoriti o *svojstvima materijala*, misleći pri tome na predikacije koje su im kao strukturama inherentne:

Svojstvo bakra jest dobra vodljivost električne struje.

Svojstvo dijamanta jest tvrdoća.

Ako se nečemu može pripisati *svojstvo*, koje je u odnosu na *odliku* dva ranga više i time većega opsega značenja te automatski neprozirnije, nužan je uz *svojstvo* atribut da mu suzi značenje, što pokazuju i dva primjera s HTV-a, koje

18 Radi odmaka od svojega suženijega i nepopularnijega značenja: 'pismeno mišljenje o čijoj moralnoj podobnosti'.

19 Samom svojom semantikom izdvaja se od ostalih obilježja nečega, ali može imati i oznaku (+ ljudsko).

niže navodim. Kako je *odlika* dva ranga niža, ona je preciznija od *svojstva* i nije uz nju potreban obavezan atribut. Usporedo sa smanjivanjem hijerarhijskog ranga smanjuje se i opseg značenja riječi i ona postaje prozirnija. I obrnuto: s porastom ranga povećava se i opseg značenja, a smanjuje prozirnost i povećava potreba za atributom. To potvrđuju i ovi primjeri:

Jedno od važnijih svojstava zidova jest mogućnost apsorpcije.

Zbog poznavanja tih materijala moraju se odrediti njihova fizikalna svojstva.

Oba su primjera iz emisije HTV-a, Studio Zagreb, 2. X. 1990. Iz primjera koji se u radu navode izlazi da su u stručnim tekstovima i u stručnim rječnicima, na osnovi sužena značenja analiziranih riječi i njihove upotrebe, mogućnost i broj sinonimskih zamjena znatno umanjeni.

9. Sinonimski se niz, pa i onaj analiziran u ovom članku, u općem rječniku i u neterminološkim tekstovima upotrebljava, teoretski gledano, bez ograničenja. Tako se događa da se u leksikografskoj obradi²⁰ jedan djelomični sinonim počesto olako zamjenjuje s drugim bez kontekstualnih ograničenja i bez dovoljnog uvažavanja hijerarhije njihovih značenja, što ponekad može rezultirati nepreciznošću ili graničnom prihvatljivošću iskaza. U posebnim bi se rječnicima u definicijama izričito moralo voditi računa o preciznosti, primjerenoj područjima upotrebe i ograničenjima u zamjeni sinonima jedne razine sinonimom druge razine. Upotreba sinonima u različitim kontekstima otkriva stupanj sinonimičnosti. Pokazuje se tako da različiti konteksti, različita stručna područja, u praksi znatno smanjuju moguću teoretski veliku sinonimičnost i otkrivaju neka ograničenja kojih nismo bili posve svjesni.

10. Zaključno možemo reći ovo: *osobina* i *svojstvo* nisu ni u općoj ni u terminološkoj upotrebi po opsegu značenja potpuni sinonimi, premda im se značenja većim dijelom podudaraju. Valja sačuvati u upotrebi i riječ *osobina* i riječ *svojstvo*. Valja im, na osnovi njihove tvorbene motivacije i sintaktičkih oznaka, ograničiti područje upotrebe i u općem i u posebnom rječniku: riječ *osobina* upotrebljavajmo za *osobe*, a *svojstvo* za sve ono što nisu *osobe*, ako se ne može upotrijebiti koji od sinonima iz sinonimskog paradigmatškog niza: *karakteristika, obilježje, odlika...*

²⁰ Bez obzira na opseg i hijerarhiju značenja jezična je zbilja danas takva da se *osobina* i *svojstvo* u općem jeziku osjećaju kao z n a t n o varijantno polarizirani: u hrvatskom jeziku preteže *osobina*, a u srpskom *svojstvo* koje je tamo gotovo potpuno istisnulo iz upotrebe riječ *osobina*.

Summary

OSOBINA AND SVOJSTVO

Osobina and svojstvo are not in general and terminological usage real synonyms, although their meanings partly overlap. We should keep both words osobina and svojstvo in the standard language. Their usage, on the bases of their formational motivation and syntactic characteristics, has to be limited in the general and special dictionary. The word osobina should be used for persons whereas svojstvo should be used for nonpersons if a synonym from the paradigmatic set: karakteristika, obilježje, odlika cannot be used.